

УДК: 322

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА ПОЛІТИЧНА» У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НОВОГО ЧАСУ

Марія Леськів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: kurylom@ukr.net*

Охарактеризовано головні теорії філософсько-політичної думки Нового часу, присвячені розгляду проблеми політичної людини. Досліджено вплив історичних, соціальних чинників на специфіку вияву людини у суспільно-політичному житті, а також важливі аспекти внутрішньої природи людини, які виражаються у формуванні політичного інтересу й державотворенні.

Ключові слова: політична людина, політичний інтерес, індивідуалізм, раціоналізм, суспільний договір, суспільно-політичне буття.

Актуальність теми полягає у визначенні основних характеристик природності буття людини, які впливають на її політичний інтерес. У розгляді історії політико-правових учень важливим предметом дослідження постає людина, її ціннісне поле та процес мислення, що, на нашу думку, породжує її суспільну й політичну активність. Для реалізації свого соціального ества, котре ще зауважував Арістотель, людина домовляється жити в державі як в одній з відомих форм людської спільноти.

Мета статті – визначити особливості концептуалізації поняття «людина політична» у теоріях мислителів Нового часу. До завдань наукового пошуку належить аналіз політичної сутності людини в історії політико-правової думки та державотворення. Процес спочатку суспільної, а згодом політичної участі людини формувалася під впливом різноманітних чинників. Нам необхідно розглянути саме детермінанти, котрі стали визначальними у соціальній діяльності людини. Ми вважаємо, що концептуалізація поняття «людина політична» впливає із бачення ролі особистості у цій сфері. Масмо на увазі людину, свідомість якої визначає ціллю можливість колективного, а пізніше – громадянського життя. Еволюція суспільної свідомості відбувалася паралельно із розвитком державної організації. Вважаємо такі процеси взаємовизначальними, оскільки їхнім основним суб'єктом є людина.

Політичну сутність людини аналізуємо, беручи до уваги не лише її природні особливості розумного, раціонального мислення, а й ірраціональність, інстинктивність і біологічну мотивацію політичної поведінки. Ці чинники детермінують, на наш погляд, процес «здійснення вибору», що ґрунтується на розумовому осмисленні індивідом власних дій.

Політико-правове бачення суспільного життя, обмежене релігійною свідомістю, основу якого становило християнство, зазнало кризи, а процес урбанізації, розвитку виробничої діяльності, освіти, науки у XIV–XV ст. сприяли виникненню епохи Відродження.

Духовність властива періоду історії, що зазвичай називають Новим часом, багато у чому ризниться від духовної епохи Середньовіччя. З цих відмінностей найважливіші дві

– падіння авторитету церкви та збільшення авторитету науки. У культурі Нового часу світські елементи переважають над елементами церковними, а держава постає у вигляді органу управління, який контролює культуру. Внаслідок цього, Б. Рассел зазначав: «звільнення від церковного авторитету приводить до зростання індивідуалізму, що зближується з анархізмом. Однак, філософія Нового часу зберегла переважно індивідуалістичні й суб'єктивні тенденції» [12, с. 399–403].

Відродження не відкидає висхідних положень християнського світобачення, а лише змінює у ньому акценти. Провідний напрям ренесансного філософування – гуманістичний антропологізм був спрямований на обґрунтування особливого, центрального місця людини в ієрархії світових сутностей і піднесення гідності людини, прирівняння її у чомусь до Бога. З іншого – гуманісти виправдовували земну природу людини, дбали про гармонію людських якостей та характеристик. Ідеї Відродження концентрувалися навколо проблеми співвідношення людини і світу, тобто навколо проблеми співвідношення макрокосму й мікрокосму. Водночас людину було органічно вписано у світоустрій, і вона значною мірою поставала внутрішньою сутністю, концентрацією буття [11].

Подальший політичний розвиток вибудовувався на взаємозв'язку суспільства та держави, оскільки остання витворилася на засадах сім'ї, яка стала першою формою спільності від часів Античності. Новий час уособлює розширене бачення участі особистості в суспільно-політичному просторі, внаслідок чого, вона діє поза межами «Граду земного і Божого». Людина у процесі виховання та суспільної діяльності стає учасником чотирьох форм людських спільнот – сім'ї, держави, громадянського суспільства і церкви.

Розглядаючи людину Нового часу, зазначимо, що вона зумовлює свою сутність цілісною системою раціонально-ірраціонального світосприйняття, за допомогою котрого представлений цілісний світ людського буття. У цей період центром стає людина у вигляді цінності, навколо якої та заради якої вибудовується держава, влада, право, інституції та ін. Лише така постійна спрямованість на «заміщення» вісьового центру соціального буття, дає змогу людині вибудувати вектор екстравертного порядку, спрямований на зовнішнє середовище [4, с.178–205].

Величезне значення для формування нового розуміння людини, її ролі у становленні модерної структури суспільства та мислення сформульоване в праці Н. Макіавеллі «Державець». Він задається питанням – «Що краще: щоб державця любили чи щоби його боялися?», міркуючи: любов не «зживеться» зі страхом, краще буде, коли серед людей пануватиме страх, оскільки «люди загалом невдячні й невірні, їм властиве лицемірство та обман, вони страшаються небезпеки і йдуть за користю: поки робити для них добро, вони твої всією душею, а коли з'явиться необхідність у них, то одразу ж вони відвернуться від тебе» [10]. Н. Макіавеллі розглядав людину як індивіда з розумом і свободою волі, що робить його активним діячем, борцем за свої інтереси й ідеали. Природа людини – єдина та незмінна впродовж усього часу, як і її пристрасті. Основними рисами людської природи є владолубство та користолюбство, у зв'язку з чим люди радше схильні до зла, аніж добра.

Не менш важливий етап історії становлення людини політичної – соціально-політичний та ідеологічний реформаційний рух, спрямований проти середньовічної католицької церкви. Зазначимо: протест проти католицизму мав суто світський характер. В умовах, коли світська освіченість посідала все більше місце у суспільному житті, церква почала розглядатися гальмівною силою, піддаючись сумнівам і вважаючись лише

духовною місією церкви. На відміну від церковних традицій і католицької обрядовості, більша увага надавалася внутрішньому світу людини, глибинам людської душі, свободі совісті [8, с. 159].

З нашого погляду, це – переломний період історії, мета якого – відродити бачення перспектив розвитку людини, навіть спрямувати релігійні норми на внутрішнє зростання людини, котрі не обмежують її в суспільно-політичній діяльності. Індивід на тлі реформаційного руху поставав як повноцінний учасник духовного життя без посередництва отців. Реформація спрямовувалась на те, щоб духовний і внутрішньо особистісний простір людини паралельно формувалась зі соціальним. Йдеться про цілісність особистості – духовну й соціальну – умови автономії функціонування останніх. Вагомим завданням провідників Реформації стало спрощення та наближення релігійного обряду до суспільства, як наслідок відбувалося зменшення доходів церкви. М. Лютер у викладенні «95 тез» формулює прагнення зрозуміти та пояснити істину. Він стверджує, що велику частину народу обманюють рівністю перед відпущенням гріхів, оскільки прощення можливе лише небагатом. У. Цвінглі підтримував Лютера у погляді про першочерговість оправдання з допомогою віри, а не обрядової системи, а Ж. Кальвін висунув концепцію «абсолютного наперед визначення», згідно з якою ознакою вибраності у спасінні буде сфера фахової діяльності.

Не менше яскраво людина подана у творчості Т. Гоббса, зокрема у праці «Левіафан». Могутністю людини, на його думку, є її здатність і засіб досягти в майбутньому блага – природного чи інструментального. Природна рівність породжує надію на рівність у досягненні мети, результат котрої – поява ворожості між суперниками. Через відсутність загальної влади, що спонукає до спільного життя, кожен намагається занапастити ближнього. Причинами цих суперечностей, які можна визначити у вигляді війни є: недовіра, суперництво та бажання слави. За відсутності громадянського стану Т. Гоббс формулює таке пояснення: “...Звідси простежуємо, що коли люди живуть без загальної влади, яка утримує всіх їх у почутті страху, вони перебувають у тому стані, який називають війною, а саме – в стані війни усіх проти всіх” [2].

У вступі Т. Гоббс зазначав: суспільство створило великого Левіафана, штучну людину, велику та могутню. «У цьому Левіафані верховна влада, що дає життя і рухає все тіло – штучна душа. Магістрат й інші представники судової та виконавчої влади є штучними суглобами. Нагорода та покарання – це нерви, які виконують такі ж функції у природному тілі. Добробут і багатство всіх його окремих членів становлять його силу, безпека народу – його заняття. Справедливість і закони – штучний розум і воля. Громадянський мир – здоров’я, громадянська війна – смерть» [2, с. 47–48].

Мислителі Нового часу заклали фундамент найважливішому європейському здобутку в царині політичної думки – ідеології лібералізму. Зміна філософської думки позначилася на внутрішній природі людини та висвітленні її істинності, про що не йшлося до того часу. Так, Б. Спіноза, хоча і є частково послідовником Т. Гоббса, у «Політичному трактаті» не вважає монархію найкращим способом правління, наголошуючи: важлива необхідність – збереження миру й свободи громадян.

Значною особливістю людини, на наш погляд, є пояснення Б. Спінозою станів афекту та їхнього впливу на політичну сферу суспільства. Мислитель стверджує: філософська традиція інтерпретації афекту не зовсім прийнятна, оскільки «звеличуючи, у такий спосіб, на всі лади таку людську природу, якої ніде немає, і ганьблячи таку, яка існує насправді, вони переконані, що займаються найпіднесенішою справою і досягають

вершини мудрості» [14]. Тобто справжня природа людини приховувалася або витіснялася через висміювання. Натомість установлювався недосяжний ідеальний тип поведінки, що не відповідав сутності особистості. Метод перетворення дійсного, за словами Б. Спінози, був перенесений і на політику, яка, за таких умов, не могла отримати практичної реалізації. Політики, їхнє вміння вести державні справи й управляти народом залежить від набутого управлінського досвіду, що сприяє їм стримувати людську злобу, користуючись радше страхом, аніж розумом.

До речі, Б. Спіноза в «Етиці» одним із перших відкрито заявляв про дійсну природу людини і, навіть, критикував ідеалізоване бачення буття суспільства, абсолютно недосяжне на практиці. Відтак мислитель, доводить істинність перебування людей під впливом афектів. Їхня поведінка влаштована так: «До тих, кому погано, відчувають жаль, а до тих, кому добре, – заздрість» [15]. Окрім того, Б. Спіноза стверджує, що розум може знижувати афекти і управляти ними, проте шлях, на який указує розум, надто складний. Зі сказаного випливає: народну масу чи управлінців не можна переконати у можливості керуватися одним лише розумом, а ті, хто вважає протилежне – утопісти. Отже, людина, з владними обов'язками визначає стійкість держави через добросовісне виконання власних дій. Тобто, немає великого значення між тим, керується людина розумом чи афектом, але важливо усунути недобросовісність і необдумані поступки у державному управлінні. Вивчення внутрішнього світу людини започаткувало виникнення нових ідей стосовно формування політичної спільноти, а найгострішою виявилася проблема рівності.

Біля витоків аристократичного лібералізму був Дж. Локк, який у праці «Два трактати про правління» висловлюється стосовно такої проблеми: від природи люди рівні у своїх можливостях і намаганнях, тому нічого не може, окрім власної згоди індивіда, змусити його підкорятися комусь. Незважаючи на природну фізичну нерівність, люди повинні бути визнані економічно самостійними індивідами, котрі вступають у взаємовигідні відносини. Учений вважав: перехід від природного стану до політичної організації суспільства та її інститутів варто розглядати у контексті теорії суспільного договору. Суть розуміння Дж. Локком рівності у тому, «що жоден з індивідів, яким би убогим не були його здобутки, не може бути ніким виведений із конкуренції, вилучений від вільного обміну благами та послугами» [9, с. 292]. Питання про рівність – фізичну й економічну – спричинило появу феномену інтересу або ж потреби, навколо котрих розгорталася подальше філософсько-політичне мислення.

Політичну природу людини досліджував також німецький мислитель П. Гольбах, використовуючи основоположні характеристики політики в однойменній праці «Природна політика». Мислитель визначав суспільно-політичне життя на основі категорії інтересу, чи потреби людини. Інтерес, на його думку, – найважливіший мотив людських дій. З його допомогою кожна людина пов'язує уявлення про власне щастя. Однак, намагання реалізувати власну мету є виявленням егоїзму, що властиво людській природі. Людина як частина природи змушена виконувати її закони, недотримання котрих згодом призвело до того, що обрана форма правління отримує першість над суспільством. Підтвердженням розумної природи людини П. Гольбах висував концепцію про реформу освіти, яка дасть змогу пізнати людині свій справжній інтерес у вигляді засобу досягнення свободи. Почуття моральності становить головний принцип побудови щасливого суспільства, де інтереси управлінців будуть тотожними до інтересів народу [3].

Категорії розуму й природності стають провідними у політичній думці епохи Просвітництва. Через розум пояснюється суспільне та політичне життя людини, керуючись яким, вона створює найкращі умови для розбудови держави. За допомогою розумного світосприйняття людина не віддаляється від власного природного ества та здійснює діяльність, дотримуючись законів природи. Епоха раціональності висуває на перший план природну рівність людей і громадянську, політичну свободу й необхідність знань та науки.

Ідея суспільного договору, природного стану людини, перетворення згромадження людей у суверенний народ – положення, котрі продовжував розвивати й Ж.-Ж. Руссо. Теорію суспільного договору і суверенної політичної влади викладає у праці «Про суспільний договір». Природний стан людини не характеризується ні доброю, ні злістю, відсутністю відваги та вад – істота без якостей. Відсутність приватної власності дає змогу людям досягти рівності й стати вільними, а поява – спричиняє соціальну нерівність і боротьбу. У зв'язку зі суспільним договором і народним суверенітетом Ж.-Ж. Руссо розглядав поняття загальної волі з яскравим розрізненням людина громадянин: «Насправді кожен індивід, оскільки він є людиною, може мати свою особливу волю – супротивну тій загальній волі, котру має як громадянин, або відмінну від неї; його особливий інтерес може підказувати йому зовсім інші речі, аніж інтерес спільний» [13].

Подальший розвиток антропоцентристської концепції, акцентування на проблемі людини, формулювання нових правил поведінки людини, що дотримується моральних принципів та норм, відображені у німецькій філософській традиції, зокрема І. Канта у розвідці «До вічного миру». Висхідним пунктом системи мислителя стало твердження: людина – суб'єкт моральної свідомості, особистість, котра має абсолютну цінність, досконали гідність, тому не може бути знаряддям для здійснення навіть найшляхетніших планів.

У формуванні політичної теорії мислитель застосовував такі основні категорії як воля, свобода, мораль. Саме воля, а не ідея – підгрунття, що створює певну цілісну систему форм людського життя, виконуючи зв'язуючу функцію. Воля у його розумінні від початку раціональна – розумна та моральна, і саме вона визначає сутність особи і є останньою основою всієї дійсності [4, с. 178]. На думку І. Канта, автономія волі однаково охороняє особистість як від власного свавілля, так і від тотального панування над нею суспільного цілого, що забезпечує її існування свободи. Адже вродженою є здатність визначати мету й варіанти поведінки. Отже, атрибут свободи – іманентний для людської особистості, яка в змозі управляти собою, однак для того, аби індивідуальна свобода не переросла на всездозволеність, обмеженням якої стане право [7, с. 216–217].

В епоху Просвітництва вважалося, що рушійною силою історичного та культурного розвитку стануть знання й освіта. Тогочасні мислителі беззаперечно вірили у людину, її раціональну природу і суспільно-політичні зміни, засновані на моральному підгрунті й громадянському вихованні. Свобода особистості набула двоїстої природи. Йдеться не лише про політичну свободу людини, як це притаманно мислителям Античності, а про індивідуальну свободу, керовану розумом і природним началом.

Проблема людської природи та політики по-новому відображена у філософсько-політичній теорії Г. Гегеля, що не лише продовжив ідейну традицію раціоналізму як відображенням державної сутності, й виголошував необхідність знань.

Суть політичної моделі суспільного розвитку вчений виклав у працях «Філософія права» та «Філософії історії». Головна ідея «Філософії права» – держава у вигляді завершальної стадії розвитку людини і соціуму, етична сутність й «розумна дійсність».

Суспільне буття відображено Г. Гегелем як три сфери, що охоплюють природу людського життя – сім'ю, громадянське суспільство й державу. Остання у теорії Г. Гегеля відображена соціально-кооперованим утворенням чи інститутом, до складу котрого входить раціональна свобода й «негативна» свобода. Проблемою формування державного устрою у політичній концепції Г. Гегеля, може стати «зібрання атомарного натовпу суб'єктів», але без держави свобода не являється дійсністю у людському існуванні [1].

Учений довів, що проблема свободи та права індивіда надала значущості проблемі свободи і права всього суспільства – вони вузлові й взаємопов'язані, де свобода становить похідну правовідносин. Стосовно причини існування правової рівності та майнової нерівності особи, Г. Гегель визначив: люди рівні у праві на приватну власність, але не рівні в обсягах володіння нею. Однак, без власності людина буде неповноціннішою, аніж з власністю [5, с. 22–23].

Як стверджує В. Денисенко, раціональність держави, права, влади, відносин і громадянського суспільства, у теорії Г. Гегеля, виводиться зі самої субстанції у вигляді раціонально організованої системи соціально-політичної діяльності, яка задає раціональність людським діям. Незважаючи на те, що люди самі творять історію, а дійсний механізм, який спричиняє зміну історичних подій, треба шукати у людських пристрастях, в індивідуальних, егоїстичних намірах людини, її діяльнісно-політичну сутність становить, за Г. Гегелем, уже не антропологічний атомізм так було в індивідуалістських концепціях політики й влади Т. Гоббса. Дж. Локка й І. Канта, а раціонально кооперована система відносин, сформована на засадах особливого характеру праці, що складається в Новий час [4, с. 195].

Узагалі класична філософська традиція має вагоме історичне значення. Завдяки їй сформувалося нове бачення духовної культури, яка вплинула на суспільно-політичний процес. Важливою ознакою філософування на тому етапі була безмежна віра у розум, унаслідок чого можна пізнавати світ. Раціоналізм отримав визначальне місце у класичній філософії, де розум – основа пізнання. Цінним аспектом класичної філософії є також те, що, розглядаючи проблему людини, вона сконцентрувала увагу на знаннях, свободі, приватному інтересі, праві та раціональному пізнанні як найважливіших державотворчих принципах.

Отже, у період Нового часу осмислення ролі Бога – першооснови всього створеного – відійшло на другий план, натомість людина, її природа, бажання, поведінка стали центром філософських роздумів. Філософсько-політична думка Нового часу відобразила розмаїття властивостей особистісного простору людини, її прагнення соціальної, політичної та духовної активності. Новий час – уособлення антропоцентризму, що спрямований на розбудову зовнішнього соціального буття, враховуючи й природну внутрішню сутність людини. Актуальними виявилися питання домовленостей про суспільне державне життя, права, свободи, приватну власність, у котрих індивід був найзацікавленіший. Йдеться про генезу духовної, моральної, розумної, вольової особистості, яка реалізує суспільно-політичне буття.

Список використаної літератури

1. *Гегель Г.В.* Философия права // Г.В. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. *Гоббс Т.* Левиафан / Т. Гоббс // Избранное: в 2 т. – М.: Мысль, 1964. – 480 с.

3. *Гольбах П.* Избранные произведения: в 2 т. / П. Гольбах. – М.: Соцэкгиз, 1963. – Т. 2. – 563 с.
4. *Денисенко В. М.* Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії / В. М. Денисенко. – Л.: [б, в.], 1997. – 260 с.
5. *Держалюк М. С.* Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України [Електронний ресурс] / М. С. Держалюк. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/8/4.pdf>
6. *Жуковський В.* Розвиток ідей духовно-морального виховання у працях німецьких філософів кінця XVIII-початку XIX ст. [Електронний ресурс] / В. Жуковський, С. Ревуцька. – Режим доступу: <http://www.khnu.km.ua/root/res/2-7002-46.pdf>
7. *Кухта Б.* Нариси з історії європейської політичної думки / Б. Кухта. – Л.: Центр політичних досліджень ЛНУ, 2008. – 558 с.
8. *Лекції з світової та вітчизняної культури: навч. посіб. / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника.* – Л.: Світ, 2005. – 347с.
9. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения: в 3 т. – М., 1989. – Т.3 – 405 с.
10. *Мак'явеллі Н.* Флорентійські хроніки. Державець / Н. Мак'явеллі. – К, 2000. – 492 с.
11. *Петрушенко В. Л.* Філософія [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Oz4Wgk2poMM&index=1&list=PLMB47VYo36t81RNae5e8yG0RrI3xsas6o>
12. *Рассел Б.* Історія західної філософії [Електронний ресурс] / Б. Рассел. – Режим доступу: <http://www.psylib.org.ua/books/rassb01/txt38.htm>
13. *Руссо Ж.-Ж.* Про суспільну угоду або принципи політичного права [Електронний ресурс] / Ж.-Ж. Руссо. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>
14. *Спиноза Б.* Политический трактат [Электронный ресурс] / Б. Спиноза. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000131/st000.shtml>
15. *Спиноза Б.* Етика [Электронный ресурс] / Б. Спиноза. – Режим доступа: <http://bdsweb.tripod.com/ru/eth/eth5.htm>

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

FEATURES OF CONCEPTUALIZATION OF THE TERM «POLITICAL MAN» IN THE PHILOSOPHICAL AND POLITICAL THOUGHT OF NEW TIME

Mariya Leskiv

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and of political science
Universytetska st., 1,79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: Kurylom@ukr.net*

The characteristic of the main theories of philosophical and political thought of modern times devoted to address the problem of "political rights". The influence of historical and social factors on the expression of the specific person in public life. Reveal important aspects of internal human nature, which are expressed in the formation of political interest and nation.

Key words: political person, political interest, individualism, rationalism, social contract, social and political life.

ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПОНЯТИЯ «ЧЕЛОВЕК ПОЛИТИЧЕСКИЙ» В ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Мария Леськів

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: Kurylom@ukr.net*

Характеризуются главные теории философско-политической мысли Нового времени, посвящены рассмотрению проблемы политического человека. Исследуется влияние исторических, социальных факторов на специфику проявления человека в общественно-политической жизни, а также важные аспекты внутренней природы человека, которые выражаются в формировании политического интереса и государственности.

Ключевые слова: политический человек, политический интерес, индивидуализм, рационализм, общественный договор, общественно-политическое бытие.